

Το ζήτημα της δημοκρατίας στις κοινωνίες της μετάβασης. Η σοβιετική περίπτωση

Αν, με την αφορμή αυτού του γραπτού, δεν αποσφηνίζόταν [η φράση] «κοινωνία μετάβασης στο σοσιαλισμό», ένας αναγνώστης θα μπορούσε ίσως να εννοήσει ότι πρόκειται εδώ για το πέρασμα από την «κομμουνιστική δικτατορία στη δημοκρατία», ή ακόμα, «από τις κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες στις οικονομίες της αγοράς». Η μετάβαση που εξελίσσεται σήμερα αφορά τις οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές διαδικασίες που συμβαίνουν στις χώρες οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από βαθείς μετασχηματισμούς σοσιαλιστικού τύπου για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα – πάνω από 70 χρόνια για τη Ρωσία, περίπου 40 για τις «λαϊκές δημοκρατίες» που εδραιώθηκαν στην κεντρο-ανατολική Ευρώπη και στη Βαλκανική, κατά την περίοδο που διαδέχτηκε άμεσα τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε ένα τόξο δεκαπέντε χρόνων, μετά το 1989-1991, αυτή η διαδικασία εξομοίωσης των οικονομικών και πολιτικών δομών των πρώην σοσιαλιστικών χωρών με το δυτικό μοντέλο – «οικονομία της αγοράς» συν κοινοβουλευτική δημοκρατία – προχώρησε πολύ, σε βαθμό που οκτώ από αυτές (οι τρεις βαλτικές δημοκρατίες, η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Τσεχική Δημοκρατία, η Σλοβακία, η Σλοβενία) να ενταχθούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση το Μάιο του 2004, άλλες δύο (η Ρουμανία και η Βουλγαρία) να αναμένονται για το 2007 και πολλές άλλες να είναι υπό επιτήρηση, ώστε να παράσχουν όλα τα κατάλληλα διαπιστευτήρια για να γίνουν αποδεκτές στη λέσχη της Δύσης, «βοηθούμενες» σε αυτό από μία πλημμυρίδα ινστιτούτων, ιδρυμάτων, ερευνητικών κέντρων, επίσημων ή ημιεπίσημων, από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις ΗΠΑ, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν αυτά που χρηματοδοτεί ο μεγιστάνας Τζωρτζ Σόρος.

Στο τρέχον γλωσσικό ιδίωμα αυτών των ινστιτούτων για «την εισαγωγή και την ενίσχυση της δημοκρατίας», θεωρούνται δημοκρατικές οι κοινωνίες που είναι θεμελιωμένες πάνω στην ατομική καπιταλιστική ιδιοκτησία και στο κοινοβουλευτικό σύστημα (ανεξαρτήτως εάν πρόκειται για πλειοψηφικό σύστημα, για προεδρική

Ο Andrea Catone είναι ιταλός μαρξιστής στοχαστής και διευθυντής του Κέντρου Μελετών για τα προβλήματα της μετάβασης στο σοσιαλισμό.

δημοκρατία, ή ακόμη, για συστήματα που αποκλείουν στην πράξη τις μειονότητες από την απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, όπως συμβαίνει με τους Ρώσους που ζουν στη «δημοκρατική» Λεττονία). Για να έχεις την ταμπέλα του «δημοκράτη» δεν αρκεί η ύπαρξη ενός πολυκομματικού κοινοβουλευτικού συστήματος, αλλά είναι ουσιαστική η δομή της ιδιοκτησίας, η οποία πρέπει να είναι αυστηρά ιδιωτική και ανοιχτή στην «ελεύθερη αγορά». Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, που είχε ήδη μία πολυκομματική κοινοβουλευτική δημοκρατία υπό την προεδρία του Μιλόσεβιτς –ο οποίος εξελέγη στα ποικίλα αξιώματα που ασκούσε στη δεκαετία του '90 από μια πλατεία λαϊκή ψηφοφορία–, θεωρούνταν ελάχιστα αξιόπιστη από τα κυριότερα δυτικά καπιταλιστικά κέντρα μελετών, αφού ίσχυε ακόμη σε αυτήν μία δημόσια ιδιοκτησία, ελεγχόμενη κεντρικά από το κράτος.

Ο σύνδεσμος ανάμεσα στη «δημοκρατία» και την «οικονομία της αγοράς» παρουσιάζεται τώρα πια ως κάτι προφανές, που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Αρκεί να διαβάσουμε, ανάμεσα στα πολυάριθμα επίσημα ντοκουμέντα, πέρα από τις επίσημες αναφορές των εξειδικευμένων κέντρων που επιβλέπουν τις «μεταβατικές κοινωνίες» (από το σοσιαλισμό στον καπιταλισμό) της ανατολικής Ευρώπης, το διάσημο πλέον κείμενο για τη στρατηγική της εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ του Σεπτεμβρίου του 2002, κείμενο στο οποίο «ελεύθερη αγορά» και «δημοκρατία» συνδέονται σταθερά ως να ήταν ένα αζεχώριστο όλον, όπου το ένα δεν υπάρχει χωρίς το άλλο¹. Μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι αυτή η τόσο σαφής διακήρυξη αυτού του συνδέσμου, που επαναλαμβάνεται μέχρι αηδίας, ως φυσική και αναγκαία, είναι ένα γεγονός μάλλον πρόσφατο. Αν η επανάσταση των μπολσεβίκων, και έπειτα οι ανατολικοευρωπαϊκές λαϊκές δημοκρατίες, χτυπήθηκαν άγρια από τη γέννησή τους ως δικτατορικές και αντιδημοκρατικές, αρνήτριες της προσωπικής ελευθερίας, δηλαδή «ολοκληρωτικές», μολατούτα αυτή η φύση τους δεν εξαγόταν αυτόματα από τη μορφή της συλλογικής ιδιοκτησίας (κρατικής ή συνεταιριστικής) και από το σχεδιασμό που ίσχυε εκεί, ούτε, από μια άλλη οπτική γωνία, ήταν κοινός τόπος ότι η «δημοκρατία» μπορεί να αναδυθεί, στην πιο καθαρή της μορφή, από την καπιταλιστική ατομική ιδιοκτησία. Στην πραγματικότητα, αυτός ο σύνδεσμος καθιερώθηκε από ορισμένους αντικομμουνιστές θεωρητικούς, που ανέπτυξαν, ακριβώς σε σχέση με το οικονομικό σύστημα που βασίζεται στη σοσιαλιστική ιδιοκτησία και στη σχεδιασμένη οικονομία, μία ριζική και προληπτική κριτική, δηλαδή [μια κριτική] ανεξάρτητη από την ιστορική πορεία που διήνυσε η επανάσταση των μπολσεβίκων. Ανάμεσα σε αυτούς, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τους Λ. φον Μίζες, Α. φον Χάγιεκ, Κ.Α. Βιτφόγκελ. Ειδικά το έργο του τελευταίου *Ο ανατολικός δεσποτισμός*, που εκδόθηκε στις ΗΠΑ το 1957, διαχώριζε την παγκόσμια ιστορία σε ιστορία της Δύσης, η οποία από την εποχή της αρχαίας Ελλάδας μπόρεσε να αναπτύξει την ιδέα και την πρακτική της δημοκρατίας, βασισμένη ουσιαστικά στην ατομική ιδιοκτησία, και σε ιστορία της Ανατολής –και εδώ η έννοια της Ανατολής περιλαμβάνει

νει τόσο την Κίνα όσο και την Αίγυπτο των Φαραώ ή την ασυριακή και βαβυλωνιακή αυτοκρατορία— όπου, αντίθετα, η αναγκαιότητα μεγάλων συλλογικών έργων κατασκευής καναλιών για τη διευθέτηση των αναγκαίων για τη γεωργία υδάτων, ευνόησε την ανάδυση μιας συλλογικής ιδιοκτησίας των γαιών, που αποδιδόταν στο θεό, διαμέσου του προσώπου του Φαραώ, ή των δεσποτών της Ανατολής. Σε αυτές τις τελευταίες περιπτώσεις, η απουσία ή το ελλειμματικό βάρος της ατομικής ιδιοκτησίας καθόριζε μία δεσποτική κυβέρνηση που χρησιμοποιούσε ένα τεράστιο γραφειοκρατικό στελεχικό δυναμικό για να οργανώσει την οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Ο Μαρξ είχε χρησιμοποιήσει την έκφραση «ανατολικός δεσποτισμός» για να περιγράψει κοινωνίες αυτού του τύπου. Δεσποτισμός αυτού του είδους υπήρχε στην τσαρική Ρωσία και έμελλε να μεταφερθεί, σύμφωνα με το Βιτφόγκελ, στη σταλινική ΕΣΣΔ, με τη μόνη διαφορά ότι, αντί να επιστατεί στην οργάνωση μιας ουσιαστικά αγροτικής οικονομίας, επιτελούσε το καθήκον της εκβιομηχάνισης της χώρας και γινόταν, έτσι, ένας «βιομηχανικός δεσποτισμός», που χαρακτηριζόταν από ένα κολεκτιβιστικό καθεστώς ιδιοκτησίας, από τον κυρίαρχο ρόλο της γραφειοκρατίας, από την απουσία μιας οικονομίας της αγοράς, και, ως εκ τούτου, από απουσία δημοκρατίας και ατομικής ελευθερίας. Μόνον η ατομική ιδιοκτησία, λοιπόν, μπορεί να εγγυηθεί ελευθερία και δημοκρατία.

Αυτή η τόσο ολοκληρωμένα αστική ιδεολογία, που οδηγούσε τελικά τη δημοκρατία κάτω από τον πλήρη έλεγχο του κεφαλαίου, δύσκολα μπορούσε να υποστηριχθεί κατά την περίοδο ανάμεσα στους δύο παγκοσμίους πολέμους, από τη μία πλευρά εξαιτίας της παρουσίας των φασιστικών δικτατοριών (Ιταλία, Γερμανία) στις καπιταλιστικές κοινωνίες που βασιζόνταν στην ατομική ιδιοκτησία και την αγορά, από την άλλη εξαιτίας της μεγάλης οικονομικής κρίσης υπερπαραγωγής που, πετώντας στους πέντε δρόμους εκατομμύρια εργαζομένους, δεν της επέτρεπε να παρουσιαστεί ακριβώς ως πρότυπο εξαίσιων και προοδευτικών πεπρωμένων, τη στιγμή [μάλιστα που] η κολεκτιβιστική ΕΣΣΔ, με τα πεντάχρονα πλάνα, αναπτυσσόταν με ταχείς ρυθμούς και υλοποιούσε την πλήρη απασχόληση. Η απολογητική του διπλού δημοκρατία-αγορά μπορούσε να αρχίσει μόνο με την κρίση των σχεδιασμένων οικονομιών και τη διάλυση των σοσιαλιστικών κρατών το 1989. Από τότε, η επιθετική καπιταλιστική ιδεολογία μπορεί να πλήξει με ένα μόνο χτύπημα, τόσο το σχέδιο μιας οικονομίας βασισμένης πάνω στη σοσιαλιστική ιδιοκτησία, όσο και την πολιτική μορφή της μετάβασης που, κατά την πορεία της ιστορίας των σοσιαλιστικών επαναστάσεων του 20ού αιώνα, εδραιώθηκε, με ένα πολιτικό σύστημα κυριαρχούμενο από τη μοναδική, ή καθοριστική και κυρίαρχη, παρουσία του κομμουνιστικού κόμματος (ή κομμάτων με διαφορετικό όνομα, αλλά ουσιαστικά όμοια) ως κυρίαρχης δύναμης της κοινωνίας. Τώρα, θα μπορούσε να φωνάζει κανείς στους τέσσερις ανέμους ότι ο σοσιαλισμός—οποιοσδήποτε σοσιαλισμός, στο βαθμό που αποτελεί κοινωνικό σύστημα θεμελιωμένο στη συλλογική,

κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, εναλλακτικά σε σχέση με την ατομική ιδιοκτησία—παρήγε ταυτόχρονα οικονομική αθλιότητα και δικτατορία και ότι ο μόνος πιθανός, αιώνιος, ορίζοντας είναι εκείνος της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας πάνω στην οποία ορθώνεται η δημοκρατία.

Αυτή η «δημοκρατία», χωρίς επιθετικούς προσδιορισμούς, που πολλές φορές επικαλέστηκε με έμφαση ο Τζωρτζ Ου. Μπους στο ντοκουμέντο για τη στρατηγική της ασφάλειας, δεν είναι άλλο, όμως, από αυτό που οι κλασικοί του μαρξισμού όριζαν «αστική δημοκρατία», και μάλιστα με την πιο γνήσια έννοια του όρου, ανοιχτά και χωρίς προσποιήσεις, αφού διακηρύττει ότι στηρίζεται μόνο και αποκλειστικά πάνω σε ένα οικονομικό καθεστώς θεμελιωμένο στην ατομική ιδιοκτησία. Αυτός ο σύνδεσμος ανάμεσα σε οικονομία και πολιτική, οικονομική δομή της κοινωνίας και θεσμικό-πολιτικό εποικοδόμημα, που η αστική ιδεολογία πριν από το 1989 απέκρυπτε, κλείνοντας την πολιτική σε μία ξεχωριστή σφαίρα, όπου η δημοκρατία καθ' εαυτή, ως «αξία καθ' εαυτή», η δημοκρατία «γενικά», εγκλωμιάζονταν ως το καλύτερο εργαλείο που γνώρισε μέχρι τώρα η ανθρωπότητα για να ρυθμίζει τις σχέσεις ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους, πλειοψηφίες και μειοψηφίες, κυβέρνηση και αντιπολίτευση, στη βάση κανόνων του παιχνιδιού εντελώς ανεξάρτητων από τις σχέσεις παραγωγής και, ως εκ τούτου, από τις ταξικές σχέσεις, αυτός ο σύνδεσμος που τον αρνούνταν, τώρα επιστρέφει ρητώς και αναϊδώς στα επίσημα ντοκουμέντα και στις καθημερινές δηλώσεις: η δημοκρατία υπάρχει μόνο στη βάση της αγοράς, για την αγορά. Πικρή, κατόπιν εορτής, νίκη της μαρξιστικής θεωρίας...

Αλλά ακόμη και αν ο ορισμός της έννοιας της δημοκρατίας—λέξη εδώ και πολύ καιρό επαναλαμβανόμενη στο πολιτικό και κοινό ιδίωμα—είναι προβληματικός, όπως δείχνει καλά ο Λουτσιάνο Κάνφορα², σε αυτή την εντελώς αστική σύλληψη της δημοκρατίας, μπορεί να αντιπαραθέσει κανείς μία άλλη όψη της δημοκρατίας, που, κατά τυμολογική έννοια, θεμελιώνεται επάνω σε—και θεμελιώνει—μία εξουσία του λαού, που συνίσταται στην αντίθεση με την κυρίαρχη τάξη της εποχής, την αριστοκρατία και, μετά τις νικηφόρες αστικές επαναστάσεις, την καπιταλιστική αστική τάξη. Πράγμα που σημαίνει ότι στηρίζεται, σε τελευταία ανάλυση, στις σχέσεις ιδιοκτησίας που δεν ευνοούν τις κατέχουσες και αστικές τάξεις. Κάτω από αυτή την οπτική γωνία, ισχύει ακόμα η φόρμουλα της «προλεταριακής δημοκρατίας» ή της «σοσιαλιστικής δημοκρατίας» που, έχοντας ως κοινωνική βάση τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, αντιπαρατίθεται στην «αστική δημοκρατία». Αυτό το ζεύγος των αντιθετικών εκφράσεων, στο οποίο κατά καιρούς προσφεύγουν ο Μαρξ και ο Ένγκελς, χρησιμοποιείται ευρέως από τον Λένιν, ο οποίος, με τρόπο σαφή, απορρίπτει, ως επικίνδυνη απάτη για τις μάζες, την ιδέα μιας «δημοκρατίας γενικά», αλλά συνδέει πάντα τη δημοκρατία με ένα ταξικό περιεχόμενο: «σε καμία αστική καπιταλιστική χώρα δεν υπάρχει η δημοκρατία γενικά, αλλά υπάρχει μόνο η αστική δημοκρατία»³.

Αυτή η διατύπωση του ζητήματος της δημοκρατίας, θεμελιωμένη πάνω στη μαρξική σύλληψη της διαίρεσης των κοινωνιών που έχουν υπάρξει μέχρι σήμερα σε αντιπαρατιθέμενες και ανταγωνιστικές τάξεις, οπωσδήποτε δεν ηγεμονεύει σήμερα ανάμεσα στους σημαντικότερους μελετητές του ζητήματος, οι οποίοι, κατά μεγάλο μέρος, προσκολλώνται ακόμα στο φορμαλισμό του Κέλσεν, προτιμώντας να επικεντρώσουν την προσοχή τους κυρίως πάνω στους «κανόνες του παιχνιδιού», παρά στο κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας⁴.

Το να επιστρέψουμε, όμως, σε μία διατύπωση βασισμένη πάνω στη «δημοκρατία γενικά», πάνω στο σύστημα των τυπικών κανόνων, σε αφαίρεση από τις ταξικές σχέσεις και από την ιστορικότητα των κοινωνιών που γέννησαν, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, διαδικασίες μετάβασης στο σοσιαλισμό, δεν μας βοηθά να κατανοήσουμε τη διαδρομή αυτών των τελευταίων, ούτε να απαντήσουμε στο ζήτημα –που θεωρώ ακόμα κομβικό για όσους δεν έχουν πετάξει στα σκουπίδια την πυξίδα του σοσιαλισμού– των αιτιών της κατάρρευσής τους το 1989, ανάμεσα στις οποίες δεν μπορούμε να μην εκτιμήσουμε, επίσης, και «το ζήτημα της δημοκρατίας», το έλλειμμα δημοκρατίας που βασάνισε αυτές τις πρώτες σημαντικές και συνεχόμενες εμπειρίες μετάβασης στο σοσιαλισμό. Το ζήτημα, ωστόσο, είναι να συνεννοηθούμε μεταξύ μας ποιο είδος δημοκρατίας υπήρξε ελλιπές ή ανεπαρκώς αναπτυγμένο στις κοινωνίες της μετάβασης.

Για να το καθορίσουμε, μπορούμε να παραχωρήσουμε το λόγο στο Λένιν:

«Θεωρητικά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό υπάρχει μία καθορισμένη περίοδος μετάβασης. Αυτή δεν μπορεί να μην περικλείει μέσα της τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες και των δύο αυτών μορφών κοινωνικής οικονομίας. Αυτή η περίοδος μετάβασης δεν μπορεί να μην είναι μία περίοδος πάλης ανάμεσα στον καπιταλισμό που ξεψυχά και τον κομμουνισμό που γεννιέται, ή, με άλλα λόγια, ανάμεσα στον καπιταλισμό, που νικήθηκε αλλά δεν καταστράφηκε, και τον κομμουνισμό, που ήδη γεννήθηκε αλλά είναι ακόμα πολύ αδύναμος. Όχι μόνο για ένα μαρξιστή, αλλά για κάθε καλλιεργημένο άνθρωπο που γνωρίζει λίγο-πολύ τη θεωρία της εξέλιξης, πρέπει να είναι φανερό η αναγκαιότητα μιας ολόκληρης ιστορικής εποχής, που διακρίνεται εξαιτίας ακριβώς των χαρακτηριστικών των περιόδων μετάβασης»⁵.

Η πολιτική μορφή μέσα από την οποία πραγματώνεται η μακρά και αντιφατική διαδικασία της μετάβασης, εξειδικεύεται από τον Λένιν στη δικτατορία του προλεταριάτου. Μία τέτοια πολιτική μορφή είχε ήδη υποδειχτεί από τον Μαρξ και από τον Ένγκελς σε πολλές φάσεις της θεωρητικής-πολιτικής εργασίας τους. Κατά κάποιο τρόπο, είναι ήδη παρούσα στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπου, στο κεφάλαιο II, υπογραμμίζεται ένα αληθές και γνήσιο πρόγραμμα μετάβασης από την αστική κοινωνία στη σοσιαλιστική, που μπορεί να δρομολογηθεί

μόνον αφού το προλεταριάτο κατακτήσει την πολιτική εξουσία. Αυτό είναι το θεμελιώδες «πρώτο βήμα» και είναι σημαντικό για την ανάλυσή μας πάνω στη δημοκρατία να παρατηρήσουμε πώς οι δύο γερμανοί επαναστάτες ταυτίζουν τη δημοκρατία με το προλεταριάτο που έχει ανυψωθεί σε κυρίαρχη τάξη: «Είδαμε προηγουμένως πως το πρώτο βήμα της εργατικής επανάστασης είναι η ανύψωση του προλεταριάτου σε κυρίαρχη τάξη, η κατάκτηση της δημοκρατίας»⁶. Αφού ολοκληρώσει το «πρώτο βήμα», θα μπορέσει να χρησιμοποιήσει τους μοχλούς του κράτους για να αποσπάσει, λίγο-λίγο, δηλαδή μέσα από μία σύνθετη και διαρθρωμένη διαδικασία, όχι άμεση και ξαφνική – όλη την οικονομική εξουσία από την αστική τάξη:

«Το προλεταριάτο θα χρησιμοποιήσει την πολιτική του υπεροχή για να αποσπάσει από την αστική τάξη, λίγο-λίγο, όλο το κεφάλαιο, για να συγκεντρώσει όλα τα εργαλεία παραγωγής στα χέρια του κράτους, ήτοι του ίδιου του προλεταριάτου οργανωμένου ως κυρίαρχης τάξης, και για να αυξήσει, με τη μεγαλύτερη δυνατή ταχύτητα, τη μάζα των παραγωγικών δυνάμεων (...). Φυσικά, όλο αυτό δεν μπορεί, αρχικά, να συμβεί παρά μόνο μέσω δεσποτικών παρεμβάσεων στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας και στις αστικές σχέσεις παραγωγής, ήτοι με μέτρα που εμφανίζονται οικονομικώς ανεπαρκή και μη υποστηρίξιμα, αλλά που κατά την πορεία του κινήματος ξεπερνούν τον ίδιο τους τον εαυτό, προωθούν και είναι αναπόφευκτα ως μέσα επαναστατικοποίησης ολόκληρου του τρόπου παραγωγής»⁷.

Πολλά χρόνια μετά, σε ένα άλλο διάσημο κείμενο που έχει δεχτεί μεγάλη πολεμική, την *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα* (1875), ο Μαρξ θα περιγράψει σαφώς τη δικτατορία του προλεταριάτου ως Κράτος «της πολιτικής περιόδου της μετάβασης», που αντιστοιχεί στην περίοδο του επαναστατικού μετασχηματισμού της καπιταλιστικής κοινωνίας σε κομμουνιστική. Παρ' όλα αυτά, θα είναι ο Λένιν, μέσα στη φωτιά της πολιτικής σύγκρουσης της Οκτωβριανής Επανάστασης, εκείνος που θα στοχαστεί πολύ περισσότερο πάνω στα χαρακτηριστικά και τους θεσμούς της δικτατορίας του προλεταριάτου ως πολιτικής μορφής της μετάβασης.

Σημειώσαμε τους δύο σχετικούς ορισμούς και την επιχειρηματολογία που παράγει για να υποστηρίξει αυτή την πολιτική επιλογή. Κυρίως κατά την περίοδο 1919-1920, ο Λένιν, ακόμα και διαμέσου της πολεμικής εναντίον των σοσιαλδημοκρατών, που κατηγορούσαν την επανάσταση των μπολσεβίκων ως αντιδημοκρατική, αποσαφηνίζει και καθορίζει την έννοια και το πεδίο αυτής της πολιτικής μορφής της μετάβασης. Πάνω στο ζήτημα της δικτατορίας, που δεν είναι «η δικτατορία γενικά», αλλά η δικτατορία της καταπιεσμένης τάξης, δηλαδή του προλεταριάτου, επάνω στους καταπιεστές και τους εκμεταλλευτές, δηλαδή πάνω στην αστική τάξη, με σκοπό να τσακίσει την αντίσταση που προβάλλουν οι καταπιεστές στην πάλη για την κυριαρχία τους⁸, ο Λένιν απαντά επιστρέφοντας στην ιστορική εμπειρία της κατάκτησης της εξουσίας από την αστική τάξη και εξάγο-

ντας από αυτήν τα ανάλογα συμπεράσματα: «καμία καταπιεσμένη τάξη δεν έφτασε ποτέ στην εξουσία χωρίς να διανύσει μία περίοδο δικτατορίας, δηλαδή κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας και βίαιης καθυπόταξης της πιο μανιασμένης αντίστασης», που προβάλλεται από τους εκμεταλλευτές. «Η αστική τάξη κατέκτησε την εξουσία στις αναπτυγμένες χώρες, με το τίμημα μιας σειράς εξεγέρσεων και εμφύλιων πολέμων, με τη βίαιη καθυπόταξη των βασιλιάδων, των φεουδαρχών, των δουλοκτητών και των προσπαθειών τους για παλινόρθωση»⁹. Η αστική τάξη, που έφτασε στην εξουσία στην επαναστατική της φάση (Αγγλία 1649, Γαλλία 1793), δεν παραχώρησε ποτέ ελευθερία συγκέντρωσης στους ευγενείς. Πολλώ δε μάλλον το προλεταριάτο, που δεν κατέχει ούτε μέσα παραγωγής ούτε τα μέσα επικοινωνίας —τύπο, εφημερίδες— για να κοινοποιήσει τις δικές του θέσεις και να αντιπαλέψει τις θέσεις του αντιπάλου, που δε διαθέτει κτίρια και αίθουσες για τις συγκεντρώσεις του, οφείλει να περιορίσει το δικαίωμα της συνάθροισης και του τύπου για τους αστούς. Και, όσον αφορά τη βία, «η τρομοκρατία και η δικτατορία της αστικής τάξης (...) εκδηλώνονται ανοιχτά κάθε φορά που οι εκμεταλλευτές νομίζουν ότι κλονίζεται η κυριαρχία του κεφαλαίου»¹⁰. Άλλωστε, «η αστική δημοκρατία είναι η δικτατορία της αστικής τάξης», όπως έχει αποκαλύψει καθοριστικά ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος του 1914-918. Γι' αυτό το λόγο, η δικτατορία του προλεταριάτου παρουσιάζεται ως αναγκαία άμυνα ενάντια στην αστική δικτατορία. Τέλος, με την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας, κατά την περίοδο της μετάβασης, μια περίοδο που αγκαλιάζει μια ολόκληρη ιστορική εποχή (κατά τη διάρκεια της οποίας συγκρούονται ο καπιταλισμός και ο σοσιαλισμός), οι τάξεις και η πάλη των τάξεων δεν εξαφανίζονται, για τον επιπρόσθετο λόγο ότι ο Λένιν εννοεί το κεφάλαιο ως παγκόσμιο κεφάλαιο — ένα τμήμα του οποίου είναι το ρωσικό, που νικήθηκε από την επανάσταση.

«Οι τάξεις παρέμειναν και θα παραμείνουν κατά τη διάρκεια της εποχής της δικτατορίας του προλεταριάτου. Την ημέρα που οι τάξεις θα εξαφανιστούν η δικτατορία θα είναι άχρηστη, αλλά δε θα εξαφανιστούν χωρίς τη δικτατορία του προλεταριάτου. (...) Με τη δικτατορία του προλεταριάτου, η τάξη των εκμεταλλευτών, των μεγάλων γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών δεν εξαφανίστηκε και δεν μπορεί να εξαφανιστεί εντελώς. Οι εκμεταλλευτές νικήθηκαν, αλλά δεν εξαλείφθηκαν. Τους έχει απομείνει η διεθνής βάση, το διεθνές κεφάλαιο του οποίου αποτελούν ένα τμήμα»¹¹.

Αλλά στη σκέψη του Λένιν, η δικτατορία του προλεταριάτου δεν περιορίζεται καθόλου στην απλή καταπίεση, που υπαγορεύεται από το καθεστώς της ανάγκης να αποφευχθεί μία προβλέψιμη αιματοβαμμένη αντεπανάσταση, όπως έχει διδάξει η πικρή εμπειρία της Κομμούνας που νικήθηκε το 1871, αλλά είναι αντίθετα η μέγιστη εξάπλωση της δημοκρατίας, που προικίζει τον εαυτό της, μέσα στη νέα

ιστορική εποχή, ανοιχτή στην επανάσταση, με νέους θεσμούς και εργαλεία, όπως τα σοβιέτ, εργοστασιακά συμβούλια:

«(...) Οι μορφές της δημοκρατίας αλλάζουν αναγκαστικά στο πέρασμα των χιλιετιών, από τα πρώτα ακόμα σπέρματα στην αρχαιότητα, με τη διαδοχή της μιας κυρίαρχης τάξης από την άλλη. (...) Θα ήταν ο χειρότερος παραλογισμός να νομίζει κανείς ότι η πιο βαθιά επανάσταση της ιστορίας της ανθρωπότητας, το πέρασμα –για πρώτη φορά συντελεσμένο στον κόσμο– της εξουσίας από μία μειοψηφία εκμεταλλευτών στην πλειοψηφία αυτών που αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης, μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα στο παλιό πλαίσιο της παλιάς αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς τις πιο ριζοσπαστικές ρήξεις, χωρίς τη δημιουργία νέων μορφών δημοκρατίας, χωρίς τη δημιουργία νέων θεσμών που θα ενσαρκώνουν τις νέες συνθήκες εφαρμογής της. (...) Η ριζική διαφορά ανάμεσα στη δικτατορία του προλεταριάτου και τη δικτατορία των άλλων τάξεων –τη δικτατορία των μεγάλων γαιοκτημόνων στο μεσαίωνα, τη δικτατορία της αστικής τάξης σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες– βρίσκεται στο γεγονός ότι η δικτατορία των μεγάλων γαιοκτημόνων και της αστικής τάξης συνέτριβε με τη βία την αντίσταση της τεράστιας πλειοψηφίας του πληθυσμού, δηλαδή των εργαζομένων, ενώ η δικτατορία του προλεταριάτου συντρίβει με τη βία την αντίσταση των εκμεταλλευτών, δηλαδή μιας ελάχιστης μειοψηφίας του πληθυσμού, των μεγάλων γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών. Και στην πραγματικότητα, η μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου, που ήδη εφαρμόστηκε στην πράξη, δηλαδή η σοβιετική εξουσία στη Ρωσία, το σύστημα των συμβουλίων (Räte-System) στη Γερμανία, οι υπαλληλικές επιτροπές και άλλοι ανάλογοι σοβιετικοί θεσμοί σε άλλες χώρες, όλοι καταδεικνύουν και καθιστούν εφικτή για τις εργαζόμενες τάξεις (...) τη δυνατότητα να ασκήσουν τα δημοκρατικά δικαιώματα και τις ελευθερίες, δυνατότητα που δεν υπήρξε ποτέ, ούτε κατά προσέγγιση, στα καλύτερα και πιο δημοκρατικά αστικά πολιτεύματα»¹².

Είναι Μάρτης του 1919, όταν διεξάγεται στη Μόσχα ένα κοσμοϊστορικό γεγονός, το πρώτο συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Το εργατικό κίνημα βρίσκεται στην επίθεση, ακόμα και στη Δύση, όπου η μεταπολεμική κρίση κάνει να κατρακυλούν στέμματα και παλιά καθεστώτα, ενώ το φάντασμα της κομμουνιστικής επανάστασης δρα σε ολόκληρη την Ευρώπη. Δεν πρόκειται μόνο για συνδικαλιστικές δραστηριότητες και διαδηλώσεις που συνταράσσουν την ήπειρο, αλλά επίσης, και κυρίως, για την ανάπτυξη ενός προωθημένου και συνειδητού εργατικού κινήματος, που παίρνει μορφή μέσα στους αγώνες για την αναγνώριση των εργοστασιακών συμβουλίων (μεταφορά και ανανέωση των ρώσικων σοβιέτ), και την ανάθεση σε αυτά όχι μόνο αμιγώς συνδικαλιστικών καθηκόντων, αλλά καθηκόντων ελέγχου και διοίκησης, μέχρι και τη δυνατότητα να παίζουν έναν πολιτικό ρόλο. Η γέννηση της Κομμουνιστικής Διεθνούς δίνει αναμφίβολα ώθηση και στο κίνημα των συμβουλίων, που τόσο σθεναρά υποστήριξε ο Λένιν, ο οποίος βλέπει σε αυτό

—όπως ήδη η ρώσικη επανάσταση του 1905 είχε αφήσει να διαβλέψουμε και όπως η επανάσταση των μπολσεβίκων του 1917 πραγματοποιούσε εκείνη τη στιγμή— ένα νέο θεσμό εργατικής δημοκρατίας που αναδύθηκε κατά την πορεία των αγώνων από τη δημιουργικότητα των μαζών, και ο οποίος ήταν ικανός να συμπυκνώσει μία ισχύ όχι ρώσικη, αλλά παγκόσμια, ως νέα ιστορικά βιωμένη μορφή δημοκρατίας. Ο Λένιν επιμένει πάνω στον πολιτικό χαρακτήρα των Σοβιέτ ως νέου οργάνου δημοκρατίας από τα κάτω. Όχι τυχαία, στα μπολσεβίκικα γραπτά, που είναι αφιερωμένα στην ίδρυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, τίθενται πάντοτε στο ίδιο επίπεδο τα Σοβιέτ των εργατών και των χωρικών —παραγωγικών τάξεων— με τα σοβιέτ των στρατιωτών¹³.

Το Σεπτέμβρη του 1919, ο Αντόνιο Γκράμσι, «μεταφράζοντας» Λένιν στις στήλες της *Ordine Nuovo*, κινείται στο ίδιο μήκος κύματος και συλλαμβάνει την «προλεταριακή δικτατορία», θεμελιωμένη πάνω στο «σύστημα των συμβουλίων»:

«Η οργάνωση των εργαζομένων, που θα ασκήσει την κομμουνιστική κοινωνική εξουσία, και στην οποία θα ενσαρκωθεί η προλεταριακή δικτατορία, μπορεί να είναι μόνο ένα σύστημα συμβουλίων, εκλεγμένων στους χώρους εργασίας, ευέλικτα διαρθρωμένων, με τρόπο ώστε να ενταχθούν στη διαδικασία της βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής, συνεργαζόμενων και διαρθρωμένων τοπικά και εθνικά, με τρόπο ώστε να πραγματώσουν την ενότητα της εργατικής τάξης ενάντια στις κατηγορίες που έχουν καθοριστεί από τον καταμερισμό εργασίας»¹⁴.

Μερικούς μήνες αργότερα, ο Γκράμσι θα τονίσει ακόμα περισσότερο το συμβουλευτικό χαρακτήρα της προλεταριακής δικτατορίας, που «μπορεί να ενσαρκωθεί σε έναν τύπο οργάνωσης που θα είναι ειδικός, ακριβώς για τη δραστηριότητα των παραγωγών και όχι των μισθωτών, σκλάβων του κεφαλαίου». Το συμβούλιο γίνεται αντιληπτό ως «το πρώτο κύτταρο αυτής της οργάνωσης», αφού σε αυτό η οργάνωση είναι κοινωνική, στο βαθμό που αντιπροσωπεύονται εκεί όλοι οι κλάδοι της εργασίας¹⁵.

Η δικτατορία του προλεταριάτου εκλαμβάνεται ως μια ενεργητική δημοκρατία των εργαζομένων, που τους επιτρέπει να μεγεθύνουν, να διευρύνουν, τη σφαίρα της πραγματικής τους συμμετοχής στις υποθέσεις του κράτους, αντίθετα από την «αστική δημοκρατία», στην οποία όλη η εξουσία που έχουν είναι η αποστολή αντιπροσώπων στο κοινοβούλιο, χωρίς επιτακτική εντολή (*mandato imperativo*), κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια:

«Η ουσία της σοβιετικής εξουσίας έγκειται στο γεγονός ότι ολόκληρη η κρατική εξουσία έχει ως μοναδικό και διαρκές θεμέλιο τη μαζική οργάνωση ακριβώς εκείνων των τάξεων, που μέχρι τώρα καταπιέζονταν από τον καπιταλισμό, δηλαδή των εργατών και του μισοπρολεταριάτου (...) Ακριβώς αυτές οι μάζες, που ακόμα και

στα πιο δημοκρατικά αστικά πολιτεύματα, παρ' όλο που έχουν ίσα δικαιώματα απέναντι στο νόμο, στην πραγματικότητα αποκλείονται με χίλιους τρόπους και με χίλιες υπεκφυγές από την πολιτική ζωή και από την άσκηση των ελευθεριών και των δημοκρατικών δικαιωμάτων, τώρα συνεταιρίζονται κατά τρόπο διαρκή και αναγκαίο, αλλά κυρίως κατά τρόπο αποφασιστικό στη δημοκρατική διαχείριση του κράτους (...) Η παλιά δημοκρατία, δηλαδή η αστική δημοκρατία, και ο κοινοβουλευτισμός έχουν οργανωθεί, κατά τρόπον ώστε ακριβώς οι μάζες των εργαζόμενων κατεξοχήν να αποξενώνονται από το διοικητικό μηχανισμό. Η σοβιετική εξουσία, δηλαδή η δικτατορία του προλεταριάτου, έχει αντίθετα δομηθεί κατά τρόπον ώστε να φέρει τις εργαζόμενες μάζες κοντά στο διοικητικό μηχανισμό. Σε αυτό το στόχο τείνει, επίσης, η ενοποίηση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας στη σοβιετική οργάνωση του κράτους και η αντικατάσταση των εδαφικών εκλογικών καταλόγων με τις εκλογικές ενότητες, που θεμελιώνονται στους τόπους παραγωγής: εργοστάσιο, γραφείο κτλ.»¹⁶.

Με ένα λόγο, δεν πρόκειται μόνο, ούτε κυρίως, για βία και καταπίεση απέναντι στις εκμεταλλεύτριες τάξεις, που ωστόσο υπάρχει: η δικτατορία του προλεταριάτου, «αναπόφευκτη, απαραίτητη και απολύτως υποχρεωτική για την έξοδο από τον καπιταλισμό», «δε σημαίνει μόνο βία, αν και είναι αδύνατη χωρίς τη βία». Αντιπροσωπεύει, επίσης, το σχεδιασμό και την εφαρμογή στην πράξη μιας οργάνωσης της παραγωγής ανώτερης από την προηγούμενη¹⁷.

Στα κείμενα αυτών των χρόνων (1919-1920) για τη δημοκρατία του προλεταριάτου και τη μετάβαση στο σοσιαλισμό, ο Λένιν προσπαθεί σθεναρά να υπογραμμίσει τους νέους θεσμούς της δικτατορίας του προλεταριάτου, επικεντρώνοντας ιδιαίτερα στο ρόλο των σοβιέτ, φτάνοντας στο σημείο να γράψει στην παράγραφο 31 του καταλόγου των θεμάτων του προπαρασκευαστικού σκιαγραφήματος μιας εργασίας πάν'ω στη δικτατορία του προλεταριάτου: «Θριαμβευτική πορεία της ιδέας των σοβιέτ σε ολόκληρο τον κόσμο». – Νίκη άμεση και έμμεση (συμπερίληψη στο γερμανικό Σύνταγμα) της ιδέας των σοβιέτ»¹⁸. Παρ' όλα αυτά, ούτε στη Δύση ούτε στο νεαρό κράτος που σχηματίστηκε μετά τον Οκτώβρη, παρά τον επιθετικό προσδιορισμό «σοβιετικό» που δίνει στον εαυτό του, το κίνημα των εργατικών συμβουλίων δεν επιτυγχάνει να ανταποκριθεί στις πολλά υποσχόμενες προσδοκίες που είχε προκαλέσει. Και αυτό ουσιαστικά όχι από αμάθεια, μοχθηρία ή πολιτικό λάθος των καθοδηγητών του (πράγματα που, ωστόσο, πρέπει πάντοτε να υπολογίζονται), αλλά εξαιτίας της ανωριμότητας της βιομηχανικής και οικονομικής του κουλτούρας, εξαιτίας της τεχνικής και πολιτικής έλλειψης ετοιμότητας των εργατικών στελεχών στη Ρωσία, τα καλύτερα από τα οποία, πέρα απ' όλα τ' άλλα, αποσπάστηκαν από τα εργοστάσια για να πολεμήσουν στον εμφύλιο πόλεμο και να υποστηρίξουν το κόμμα των μπολσεβίκων, που είναι, εκόν άκον, η βασική κινητήρια δύναμη της διατήρησης της σοβιετικής εξουσίας στη μετάβαση.

Ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση, η σχετική με το κείμενο σκέψη του Γκράμσι της εποχής της *Ordine Nuovo*, μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε: «Το σοσιαλιστικό κράτος –γράφει, τον Ιούλιο του 1919– απαιτεί την ενεργητική και διαρκή συμμετοχή των συντρόφων στη ζωή των θεσμών»¹⁹. Μία τέτοια συμμετοχή, όμως, δεν μπορεί να περιοριστεί σε στεγνή πολιτική λειτουργία: για να είναι πραγματικά τέτοιου είδους, πρέπει να καθίσταται ουσιαστική από την αποτελεσματική εξουσία ελέγχου και διαχείρισης της παραγωγικής διαδικασίας από τους παραγωγούς. Αλλά αυτή η εξουσία δεν εφευρίσκεται από μόνη της ούτε και ετοιμάζεται από μόνη της: χρειάζεται να οικειοποιηθούν οι εργαζόμενοι την τεχνική-βιομηχανική γνώση, η οποία παρουσιάζεται, πλάι στην ικανότητα πολιτικής διοίκησης, ως ένα από τα συστατικά στοιχεία της δυνατότητας του σοσιαλισμού. Χωρίς αυτή τη μαζική γνώση –τεχνική και πολιτική ταυτόχρονα– επιστρέφουμε στη διάκριση κυβερνώντες-κυβερνώμενοι και μία αυθεντική αυτό-κυβέρνηση των μαζών είναι μη πραγματοποιήσιμη. Όχι μόνο: η επανάσταση ηττάται σε σύντομο χρονικό διάστημα, όπως συνέβη με τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις του μεσοπολέμου (και –θα μπορούσε να προσθέσει κανείς– ακόμη και σε μεγάλο χρονικό διάστημα, όπως συνέβη στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και στην ΕΣΣΔ, στα τέλη της δεκαετίας του '80). Η ήττα αυτών των επαναστάσεων –σύμφωνα με την πρωτότυπη ανάλυση του Γκράμσι– εξαρτάται ουσιαστικά από την ανικανότητα της «αναδομητικής δουλειάς», από το γεγονός ότι δεν επαρκεί –για να διατηρηθεί η προλεταριακή εξουσία– η στήριξη απλά και μόνο στη δύναμη. Η οικονομική ισχύς δεν αναδεικνύεται κυρίαρχη: απαιτείται να συνδεθεί ουσιαστικά η πολιτική ισχύς με την οικονομική ισχύ. Στην καταστροφική φάση της δράσης, στη φάση κατά την οποία σπάνε οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, αυτή πρέπει να συνοδεύεται από «ένα θετικό έργο δημιουργίας και παραγωγής. Εάν αυτό το έργο δεν επιτύχει, είναι μάταιη η πολιτική δύναμη, η δικτατορία δεν μπορεί να σταθεί»²⁰. Και, λίγους μήνες μετά, στο άρθρο του Ιουλίου του 1920 «Δύο επαναστάσεις», υποστηρίζει ότι μία επανάσταση είναι σοσιαλιστική και κομμουνιστική «μόνο στο μέτρο στο οποίο επιτυγχάνει να ευνοήσει και να προβάλλει την εξάπλωση και τη συστηματοποίηση των προλεταριακών και κομμουνιστικών δυνάμεων που μπορούν να ξεκινήσουν την υπομονετική και μεθοδική δουλειά, απαραίτητη για την οικοδόμηση μιας νέας τάξης στις σχέσεις παραγωγής και διανομής, μία νέα τάξη, στη βάση της οποίας θα καταστεί αδύνατη η ύπαρξη της χωρισμένης σε τάξεις κοινωνίας»²¹. Αυτή είναι τέτοιου είδους, μόνο εάν την «καταστροφική επανάσταση» ακολουθεί η «επανάσταση της αναδόμησης». Στο φως αυτής της σύλληψής του για την αναγκαιότητα της τεχνικής-βιομηχανικής ικανότητας και γνώσης, ο Γκράμσι οδηγείται στην επεξήγηση της διάλυσης ορισμένων εργοστασιακών συμβουλίων και της στρατιωτικοποίησης της βιομηχανίας στη Ρωσία:

«Εξαιτίας της έλλειψης κινητήριας δύναμης και βιομηχανικού εξοπλισμού, το εργατικό κράτος υποχρεώθηκε να εισαγάγει σε ορισμένες βιομηχανίες τεράστιες μάζες χωρικών, που βρίσκονταν πολύ μακριά από την προλεταριακή ψυχολογία και, ως εκ τούτου, χωρίς ικανότητα βιομηχανικής αυτοκυβέρνησης. Το συμβούλιο δεν είχε νόημα γι' αυτές τις καθυστερημένες μάζες χωρικών»²².

Ξεκινώντας από την ήττα των επαναστάσεων στη Δύση και από το ξεκίνημα της ΝΕΠ, εάν δεν αλλάζει η πολιτική μορφή της μετάβασης, που παραμένει η δικτατορία του προλεταριάτου, χάνει βάρος, αντικειμενικά, η πλευρά της εξάπλωσης της προλεταριακής δημοκρατίας, που θεμελιώνεται πάνω στα σοβιέτ, τα οποία οπωσδήποτε δεν καταργούνται, αλλά αναδιατάσσονται σε βάθος σε σχέση προς το ρόλο των θεμελίων των νέων θεσμών της σοσιαλιστικής δημοκρατίας που ο Λένιν του 1919 τους είχε αποδώσει. Και οι αιτίες αυτής της αναδιάταξης, ή της μερικής υποβάθμισης, των σοβιέτ στη Ρωσία δεν πρέπει να ερευνώνται τόσο στη βούληση και στις συγκεντρωτικές και καταχρηστικές πρακτικές που υπήρχαν στο μπολσεβίκικο κόμμα, (είναι πολύ εύκολο να ερμηνεύεις την ιστορία βρίσκοντας κάθε φορά τον κακό της υπόθεσης, ακόμη κι αν αυτός υπάρχει ...), όσο σε ένα στοιχείο περισσότερο βαθύ και δομικό, αντικειμενικό, στο μέτρο που δεν μπορούσε να ξεπεραστεί βουλευσιарχικά, σε σύντομο χρονικό διάστημα, ή με νομοθετικά διατάγματα: την ανωριμότητα των παραγωγικών δυνάμεων, κατηγορία που δε θα έπρεπε να κρίνουμε αποκλειστικά από την οπτική γωνία της πραγματικότητας των μηχανών –αντικείμενα εργασίας και εργατική δύναμη εκπαιδευμένη να τα θέτει σε λειτουργία– αλλά, επίσης, από την οπτική γωνία του επιπέδου της κουλτούρας και γενικότερα του πολιτισμού, ζήτημα, αυτό το τελευταίο, που βασάνισε τον όψιμο Λένιν, απασχολημένος καθώς ήταν να οργανώσει το κράτος και την οικονομία σε μία καθημερινή πάλη ενάντια στο χρόνο και τη δύναμη της συνήθειας.

Αν τα σοβιέτ χάνουν τον αντικειμενικό κεντρικό τους ρόλο στο σύστημα της δικτατορίας του προλεταριάτου, ο λόγος μετατίθεται εξ ολοκλήρου στο κόμμα, ως βασική κινητήρια δύναμη της μετάβασης. Στις ομιλίες και στις αναφορές πάνω στη δικτατορία του προλεταριάτου, που εκφώνησε ο Λένιν στο πρώτο συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και σε άλλες σημαντικές επίσημες συνεδριάσεις ανάμεσα στο 1919 και στο 1920, το κομμουνιστικό κόμμα δεν αναφέρεται σχεδόν ποτέ και, κυρίως, δεν καταδεικνύεται ως ένας από τους νέους θεσμούς μέσω των οποίων αρθρώνεται η προλεταριακή δημοκρατία. Και αντιλαμβανόμαστε την αιτία αυτού του γεγονότος: το κόμμα είναι οπωσδήποτε καθοδηγητική δύναμη της μετάβασης, αλλά δεν είναι ένας από τους θεσμούς της, δεν έχει κληθεί από την αρχή να διαχειριστεί το κράτος. Μόνον ως αποτέλεσμα της αναδιάταξης ακριβώς του σοβιετικού σχεδίου, [το κόμμα] αναλαμβάνει καθήκοντα αναπλήρωσης των νέων θεσμών της σοβιετικής δημοκρατίας, καθιστάμενο αναπόφευκτα η βάση και η φέρουσα δομή της, ρόλος ο οποίος, πολλά χρόνια αργότερα, στη δύση της σοβιετικής

εμπειρίας, θα καταγραφεί και τυπικά στο «μπρεζνιεφικό» σύνταγμα του 1977 (άρθρο 6): «το κομμουνιστικό κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης είναι η δύναμη που καθοδηγεί και διοικεί τη σοβιετική κοινωνία, ο πυρήνας του πολιτικού της συστήματος, των κρατικών και κοινωνικών οργανώσεων».

Η *de facto* μετατόπιση στο κόμμα της κινητήριας δύναμης και της βασικής φέρουσας δομής της μετάβασης, εξαιτίας της αδυναμίας των άλλων νέων θεσμικών οργάνων, επιτρέπει αναπόφευκτα την ανάληψη από το κόμμα των κρατικών λειτουργιών του μεταβατικού κράτους. Στην σοβιετική εμπειρία, η δικτατορία του προλεταριάτου ασκείται ουσιαστικά διαμέσου του κομμουνιστικού κόμματος που οφείλει να αναπληρώσει τις ελλείψεις των άλλων θεσμικών οργάνων της προλεταριακής δημοκρατίας που βρίσκονται ακόμη σε εμβρυϊκό στάδιο. Αυτή η μετατόπιση λειτουργιών δεν είναι, ουσιαστικά, το αποτέλεσμα της εφαρμογής μιας οργανικιστικής και ολοκληρωτικής σύλληψης, που δεν ανήκει σε καμία περίπτωση γενικά στη μαρξιστική παράδοση, ούτε και ειδικά στη λενινιστική και μπολσεβίκικη: αλλά είναι το αποτέλεσμα της πράξης αναπλήρωσης, που το κόμμα κλήθηκε να εκπληρώσει σε μια ιστορικά δοσμένη κατάσταση αδυναμίας των θεσμικών οργάνων της προλεταριακής δημοκρατίας. Περισσότερο από το να αντιμετωπίσουμε, όπως έγινε για δεκαετίες μέσα στη φωτιά μιας πολιτικής πολεμικής, που δεν απέκλειε κανένα χτύπημα, τη σοβιετική εμπειρία ως ιστορία προδοσιών της λενινιστικής κληρονομιάς ή αναθεωρητισμών, θα έπρεπε να ξαναγυρίσουμε στη μαρξική υλικότητα των αντικειμενικών συνθηκών, στο εσωτερικό των οποίων οι πρωταγωνιστές αυτής της ιστορίας βρέθηκαν να δρουν και να επιτελούν επιλογές τεράστιας σημασίας.

Η δικτατορία του προλεταριάτου, ως πολιτική μορφή της μετάβασης, έγινε κατανοητή ως πλατειά και προοδευτική άσκηση αποτελεσματικής δημοκρατίας, πραγματικής συμμετοχής των μαζών στη διαχείριση του κράτους, μία μορφή δημοκρατίας ανώτερη από την αστική δημοκρατία. Αυτή η τελευταία έχει εξελιχθεί και τελειοποιηθεί μέσα από εμπειρίες δύο αιώνων και πλέον στις πιο κατάλληλες μορφές, ώστε να διατηρεί και να αναπτύσσει την κυριαρχία της τάξης των καπιταλιστών, πράγμα που σημαίνει ότι όχι μόνο έχει ζυμωθεί με το ουσιώδες ζήτημα της ρύθμισης της σχέσης κυριαρχίας απέναντι στο προλεταριάτο και στις άλλες ενδιαμέσες τάξεις, που ταλαντεύονται ανάμεσα στους δύο πόλους των στρατηγικά ανταγωνιστικών τάξεων, αλλά έχει ζυμωθεί και με το πρόβλημα — έχει βρει μάλιστα ορισμένες αποτελεσματικές λύσεις, όπως ο δικομματισμός, σύμφωνα με το μοντέλο των ΗΠΑ — της ρύθμισης των εσωτερικών σχέσεων της κυρίαρχης τάξης. Πρόβλημα όχι λιγότερο σημαντικό για το αστικό κράτος από εκείνο της σχέσης με τους κυριαρχούμενους. Στην πραγματικότητα, η τάξη, εάν καθίσταται ενιαία ως τέτοια στο στρατηγικό της ανταγωνισμό με την αντιτιθέμενη τάξη, δεν είναι καθόλου ομογενής και συμπαγής στο εσωτερικό της. Ήδη ο Μαρξ, στην ανάλυση των ταξικών αγώνων στη Γαλλία ανάμεσα στο 1848 και το 1852, που κο-

ρुφώθηκαν με την άνοδο στην εξουσία του Ναπολέοντα Γ', εξετάζει τα τμήματα της αστικής τάξης, που είναι φορείς, μέσα από ποικίλες πολιτικές εκφράσεις, συμπερόντων που δεν συμπίπτουν. Εξάλλου, είναι από την ανάλυση της ίδιας της έννοιας του κεφαλαίου –κεφάλαιο που «αυτο-απωθείται»– που ο Μαρξ εξάγει την κατηγορία των ενδοκαπιταλιστικών αντιθέσεων (κατηγορία, την οποία ο Λένιν θα αναπτύξει, στην ανάλυση του ιμπεριαλισμού, σε εκείνη την κατηγορία των ενδοϊμπεριαλιστικών αντιθέσεων), αφού δεν υπάρχει (και δεν μπορεί να υπάρξει) ένα ενιαίο κεφάλαιο, αλλά κεφάλαια σε ανταγωνισμό μεταξύ τους. Ένας πολύπλευρος πειραματισμός έχει αναδείξει, στην παγκόσμια ιστορία του αστικού κράτους, μορφές φιλελεύθερου κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, μορφές βοναπαρτικές και αυτοκρατορικές, φασιστικές δικτατορίες, μέχρι τη σήμερα κρατούσα μορφή του «διπολισμού», στο σύστημα των ΗΠΑ, το καλύτερο και πιο «καθαρό» επίτευγμα της καπιταλιστικής δημοκρατίας, επειδή έχει μάθει μέχρι τώρα να ρυθμίζει εξαιρετικά, (εκτός από κάποιες βίαιες καταλήξεις της ενδοκαπιταλιστικής πάλης που κορυφώνονται με τη δολοφονία των προέδρων του άλλου τμήματος), όχι μόνο τις σχέσεις με το κυριαρχούμενο προλεταριάτο, και το οποίο παραμένει διαιρεμένο σύμφωνα με μία ιεραρχία φυλών και πολιτικά εκμηδενισμένο, αλλά επίσης και τις σχέσεις ανάμεσα στα διαφορετικά τμήματα της τάξης. Η «αστική δημοκρατία» χρησιμεύει ακόμη και σε αυτό, να αποφεύγεται ο πόλεμος των πάντων εναντίον πάντων των αστών, προς το συλλογικό στρατηγικό συμφέρον της αστικής τάξης.

Έχοντας όλοι επικεντρώσει την προσοχή τους στη σωστή πολεμική, που αγωνιζόταν να ξεσκεπάσει την ψεύτικη ελευθερία της αστικής δημοκρατίας, της θεμελιωμένης στην καπιταλιστική ατομική ιδιοκτησία, οι κομμουνιστές της εποχής της Γ' Διεθνούς αφιέρωσαν ελλιπή προσοχή, (εκτός από το Γκράμσι της φυλακής), στο ζήτημα των τμημάτων της τάξης και του τρόπου, με τον οποίο ρυθμιζόταν η εσωτερική τους διαπάλη.

Αλλά, θεωρητικά, εάν ο Λένιν στην ανάλυση του ιμπεριαλισμού είχε εντοπίσει στο προλεταριάτο των δυτικών χωρών την παρουσία ενός τμήματος της τάξης, την εργατική αριστοκρατία, που απολάμβανε τα ψίχουλα από τη λεία που η μητρόπολη λήστευε από τις αποικίες, και συγκροτούσε τη βάση της φιλοϊμπεριαλιστικής σοσιαλδημοκρατίας, εάν στο μπολσεβίκικο κόμμα και στην Κομμουνιστική Διεθνή δόθηκε μεγάλη προσοχή, μετά το νικηφόρο Οκτώβρη στο ζήτημα των ταξικών συμμαχιών, ιδιαίτερα ανάμεσα στο προλεταριάτο και στους μικροαστούς χωρικούς και στην ανάλυση του αγροτικού κόσμου (υποδιαιρεμένου σε πολλά τμήματα, χωρικών φτωχών, μεσαίων και πλούσιων) –ταξική ανάλυση, θεμελιώδης για την καθοδήγηση της κομμουνιστικής πολιτικής– το σοβιετικό προλεταριάτο θεωρήθηκε, αντίθετα, ως μία τάξη καθ' εαυτή, απολύτως συμπαγής, στους κόλπους της οποίας δε θα μπορούσαν να βρουν στέγη αντιθέσεις ή διαφορετικά συμφέροντα. Δεν αναδείχθηκε με σαφήνεια ένα ζήτημα που θα ετίθετο αργότερα με τρόπο πλάγιο

και βίαιο: το ζήτημα των τρόπων ρύθμισης των αντιθέσεων ανάμεσα σε διαφορετικά τμήματα του προλεταριάτου, το οποίο έχει υψωθεί σε κυρίαρχη τάξη.

Η συγκρότηση του προλεταριάτου σε συνειδητή και οργανωμένη τάξη, «τάξη για τον εαυτό της», απαιτεί την παρουσία και τη δράση ενός κομμουνιστικού κόμματος, με τους οργανικούς του διανοούμενους. Αλλά όχι αναγκαστικά ενός και μοναδικού κομμουνιστικού κόμματος. Το αίτημα της ενότητας του προλεταριάτου σε ένα και μόνο κόμμα τέθηκε από τις ακραία σκληρές συνθήκες της ταξικής πάλης, που ζητούσαν επίμονα να είναι συμπαγές το προλεταριάτο στον υπέρτατο βαθμό για να αντιμετωπίσει έναν εχθρό σε κυρίαρχη θέση, προικισμένο με υπέρτερες δυνάμεις. Οι προσπάθειες ενοποίησης της εργατικής τάξης σε ένα και μοναδικό μεγάλο προλεταριακό κόμμα πέτυχαν –σπάνια– [και] μόνον εκεί που τέθηκε με σαφήνεια και λειτούργησε ένας μηχανισμός ρύθμισης των αντιθέσεων, οι οποίες αναπόφευκτα παρουσιάζονται, είτε ως διαφορετικές επιλογές ανάλυσης και πολιτικές γραμμές είτε ως αντανάκλαση συμφερόντων μη ομογενών, ή ακόμη και διαφορετικών, τμημάτων του προλεταριάτου. Στο τρέχον ιδίωμα, αυτό ονομάζεται εσωτερική δημοκρατία στο κόμμα. Εκεί όπου, σε καθορισμένες ιστορικο-πολιτικές συνθήκες, επιβλήθηκε το ένα και μοναδικό κόμμα, χωρίς να σταθμίζει την πιθανότητα των αντιθέσεων στο εσωτερικό του ίδιου του προλεταριάτου, με την αναζήτηση δηλαδή ενός ρυθμιστικού μηχανισμού, συνέβησαν καταστροφικές εκρήξεις συγκρούσεων, που περιείχονταν σε και μεταμφιέζονταν κάτω από άλλες μορφές. Αυτό, ειδικά στις χώρες όπου το προλεταριάτο από κυριαρχούμενη τάξη υψώθηκε σε κυρίαρχη, μέσω της κατάκτησης της εξουσίας από την πλευρά του κομμουνιστικού κόμματος.

Στην σοβιετική ιστορία, από τη στιγμή, κατά την οποία το κόμμα έγινε η φέρουσα δομή της μετάβασης, συγκεντρώθηκαν σε αυτό, αλλά συχνά σε κρυμμένη και συγκαλυμμένη μορφή, οι αντιθέσεις μιας κοινωνίας σε ταχύ και βαθύ μετασχηματισμό. Επρόκειτο προ παντός για τον πειραχτισμό και την οικοδόμηση ενός συστήματος ρύθμισης των αντιθέσεων, που εκδηλώνονταν με ιδιαίτερα οξεία μορφή στα χρόνια των μεγάλων στρατηγικών επιλογών (δεκαετίες του '20 και του '30), πάνω στη συμμαχία εργατών-αγροτών, στην επιτάχυνση της εκβιομηχάνισης, στο σχεδιασμό. Μέσα στο κομμουνιστικό κόμμα, τη φέρουσα δομή του, πέρα από τη διαδικασία του μετασχηματισμού, μεταφέρονταν αναπόφευκτα όλες οι κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις είτε –για να επαναλάβουμε τη φόρμουλα ενός περίφημου φιλοσοφικού αποφθέγματος του Μάο Τσε Τουνγκ πάνω στην αντίθεση και στην σωστή επίλυση των αντιθέσεων στους κόλπους του λαού (που με τη σειρά του είχε εμπνευστεί από τη σοβιετική διαλεκτική φιλοσοφία της δεκαετίας του '30)– «οι μη ανταγωνιστικές» [αντιθέσεις] στο εσωτερικό του προλεταριάτου και των συμμαχών τάξεων, είτε οι ανταγωνιστικές [αντιθέσεις], που προβάλλονταν από τους πράκτορες του μεγάλου διεθνούς κεφαλαίου, το ρώσικο τμήμα του οποίου νικήθηκε το 1917.

Το κόμμα ήταν μοναδικό και τυπικά μονολιθικό, αλλά στο εσωτερικό του υπήρχαν, κατά τρόπο κρυφό ή άτυπο, τμήματα και αντιθέσεις που αντιμετωπίστηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος με τον ίδιο τρόπο, κάτω από την κοινή κατηγορία των «εχθρών του λαού», ακόμα και όταν επρόκειτο για αντιθέσεις στους κόλπους του λαού.

Αυτή ήταν η πιο δύσκολη, ηρωική και τραγική φάση σε μία περίοδο της διαδικασίας της μετάβασης στην ΕΣΣΔ. Ο ιστορικός σχηματισμός μιας νέας κυρίαρχης τάξης και των πολιτικών της θεσμών δεν είναι –όπως κάθε επανάσταση– ένα εορταστικό δείπνο. Η αστική τάξη, στην πυρετώδη φάση της ανόδου της στην εξουσία, έκανε να πέσουν πολλά κεφάλια και διήνυσε ταραχώδεις περιόδους, τις οποίες σήμερα προσπαθεί να μας κάνει να ξεχάσουμε, για να παρουσιάσει τον εαυτό της ως τον πιο αγνό και σθεναρό υποστηρικτή της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το ρωσικό προλεταριάτο και το κόμμα του, που γέννησαν μία διαρκή επανάσταση, η οποία –αν και σήμερα έχει νικηθεί– σημάδεψε τον 20ό αιώνα και πυροδότησε διαδικασίες παγκόσμιας χειραφέτησης, δεν μπόρεσαν να βρουν τις πολιτικές μορφές και τα κατάλληλα εργαλεία για να ρυθμίσουν τις εσωτερικές σχέσεις στο ίδιο το προλεταριάτο. Η μορφή του μοναδικού κόμματος, κατάλληλη στη φάση της πάλης για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας, αποδείχτηκε ανεπαρκής και στρεβλωτική κατά την περίοδο της μετάβασης. Μετά τη φάση των βαθιών και ριζικών κοινωνικών αλλαγών και την αναστάτωση που έφερε στην σοβιετική κοινωνία ο ναζιστικός πόλεμος, ο οποίος άφησε πίσω του τουλάχιστον είκοσι εκατομμύρια νεκρούς, οι επίγονοι βρήκαν, χωρίς να αλλάξουν το σχήμα του μοναδικού κόμματος, ένα *modus vivendi* [ένα *modus vivendi*], που ξόρκισε και νάρκωσε, μέσα από μία πολιτική συμβιβασμού και μικρών βημάτων, τις εσωτερικές αντιθέσεις στην καθοδηγητική ομάδα, με τίμημα να καθοριστεί και, μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70, να οξυνθεί ο διαχωρισμός και η διάσταση ανάμεσα στο κόμμα και στο λαό, [διαδικασία] που αποτέλεσε μία από τις ρωγμές, από τις οποίες εισχώρησε η ιμπεριαλιστική επίθεση, που τη χρησιμοποίησε, ώστε να κάνει να καταρρεύσει ολόκληρο το σύστημα.

Για την επόμενη «έφοδο στον ουρανό», που προετοιμάζουν αυτή τη στιγμή οι εντεινόμενες αντιθέσεις του ιμπεριαλιστικού συστήματος, θα χρειαστεί να εξοπλιστούμε από πριν, κατορθώνοντας να μάθουμε από τη μεγάλη ιστορική εμπειρία των κομμουνιστικών επαναστάσεων του 20ού αιώνα. Μένει ανοιχτό το ζήτημα της καταλληλότερης πολιτικής μορφής στη διαδικασία της μετάβασης στο σοσιαλισμό.

Μετάφραση: Δώρα Μόσχου

Σημειώσεις

1. *The National Security Strategy of the United States of America*, Σεπτέμβριος 2002, www.whitehouse.gov.
2. Α. Κάνφορα, *Η δημοκρατία – ιστορία μιας ιδεολογίας*, Laterza, Μπάρι, 2004.
3. Βλ. Ι. Λένιν, «Θέσεις και αναφορά πάνω στην αστική δημοκρατία και τη δικτατορία του προλεταριάτου» (6/3/1919) στα *Άπαντα*, XXVIII, Editori Riuniti, Ρώμη, 1967, σ. 465. Επίσης, στο κεφάλαιο «Αστική δημοκρατία και προλεταριακή δημοκρατία», στο «Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι» (Οκτώβρης-Νοέμβρης 1918), στο *Άπαντα*, XXVIII, ό.π., σ. 247.
4. Σε αυτή τη διατύπωση, σε τελευταία ανάλυση, μπορεί να οδηγηθεί η σκέψη του Ν. Μπόμπιο. Για μια τεκμηριωμένη κριτική της θεωρητικής παραγωγής του τις τελευταίες δεκαετίες, βλ. Σαλβατόρε ντ' Αλμπέργκο, *Δικαίωμα και κράτος. Ανάμεσα στην νομική επιστήμη και στο μαρξισμό*, Sandro Teti editore, Ρώμη 2004, ιδιαίτερα το κεφ. 4 του δεύτερου μέρους, «Τυπική δημοκρατία και ουσιαστική δημοκρατία – από τη συγκρουσιτικότητα στην ιδεολογική αποδοχή».
5. Βλ. Ι. Λένιν: «Οικονομία και πολιτική στην εποχή της δικτατορίας του προλεταριάτου», στο *Άπαντα*, XXX, Editori Riuniti, Ρώμη, 1967, σ. 88.
6. Καρλ Μαρξ, Φρήντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, κεφ. II, «Προλετάριοι και κομμουνιστές, Ed. Laboratorio Politico, Νάπολη, 1998, σελ. 21. Βλ. γερμανικό κείμενο: «...der erste Schritt in der Arbeiterrevolution die Erhebung des Proletariats zur herrschenden Klasse, die Erkämpfung der Demokratie ist», στο MEW, τόμ. IV, σ. 481.
7. Ό.π., υπογράμμιση δική μου, Α.Σ.
8. Βλ. Ι. Λένιν, «Θέσεις και αναφορά πάνω στην αστική δημοκρατία και τη δικτατορία του προλεταριάτου», ό.π. σ. 461.
9. Ό.π., σσ. 461-462.
10. Ό.π., σ. 465.
11. Λένιν, «Οικονομία και πολιτική στην εποχή της δικτατορίας του προλεταριάτου» (7/11/1919), στα *Άπαντα*, ό.π. XXX, σσ. 95-96. Η υπογράμμιση της τελευταίας φράσης είναι δικό μου. Α.Σ.
12. Ό.π., 467-468.
13. Βλ. Α. Αγκόστι, *Η Τρίτη Διεθνής*, Ρώμη, Editori Riuniti, 1974, τόμ. I, σσ. 16-68. Βλ. επίσης, Ο. Ανβάιλερ, *Ιστορία των Σοβιέτ*, Laterza, Μπάρι, 1972.
14. «Η ανάπτυξη της επανάστασης» στο *L' Ordine Nuovo 1919-1920*, με την επιμέλεια των Β. Τζερατάνια και Α. Σαντούτσι, Einaudi, Τορίνο 1987, σ. 205.
15. Βλ. «Συνδικάτα και συμβούλια», στο *L' Ordine Nuovo*, ό.π., σ. 238.
16. Βλ. Ι. Λένιν, «Θέσεις και αναφορά πάνω στην αστική δημοκρατία και τη δικτατορία του προλεταριάτου», ό.π., σσ. 468-469.
17. Βλ. Ι. Λένιν, «Το Συνέδριο για την εξωσχολική εκπαίδευση», στα *Άπαντα*, ό.π., XXIX, σ. 339.
18. Βλ. Ι. Λένιν: «Για τη δικτατορία του προλεταριάτου», (Σεπτέμβρης – Οκτώβρης 1919) στα *Άπαντα*, ό.π. XXX, σ. 87.
19. Α. Γκράμσι, «Το Κράτος και ο σοσιαλισμός», (Ιούνιος – Ιούλιος 1919) στο *L' Ordine Nuovo*, ό.π., σ. 119.
20. Α. Γκράμσι, «Τα συνδικάτα και η δικτατορία», (Οκτώβρης 1919) στο *L' Ordine Nuovo*, ό.π., σ. 259.
21. *L' Ordine Nuovo*, ό.π., σ. 570.
22. Ό.π., σ. 539.

Nº 2
FEV. 07

20

les esclaves modernes

TRAVAILLEURS DE TOUTS PAYS UNISSEZ-VOUS

SYNDICAT

les Boulangers.

collection
Grandjouan